

ItK

5-6

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA 1984

A TARTALOMBÓL

Szabó András: Egri Lukács „megtérése” (Az antitrinitarizmus Északkelet-Magyarországon 1565–1574)

Bíró Ferenc: Nemzet, nyelv, irodalom (Az 1780-as évek értelmiségének ideológiájához)

Király István: Individuumközpontú világkép — társadalomközpontú világkép (Az Ady-revíziós vita)

Tverdota György: József Attila névszemlélete

Össze-
szemle

Óriási magyarországi nyomtatványok I–II. (Kulcsár Péter)

Ándi Pál: Petőfi (Balogh Ernő)

Csanak Dóra: Két korszak határán (Ferenczi László)

Óskay György: Könyv, sajtó és irodalom a felvilágosodás korában (Hopp Lajos)

Ósátkai Endre: Kazinczy és a képzőművészetek (Fried István)

Marionna D. Birnbaum: Miklós Radnóti (Takács Ferenc)

Összevetések Pilinszky Jánossal (Rónay László)

Magyar Shakespeare-tükör (Friedrich Judit)

*

Össze-
szerkesztő Dezső nyolcvanéves (Németh G. Béla)

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1984. LXXXVIII. évfolyam 5–6. szám

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Bíró Ferenc
főszerkesztő
Komlós Tibor
felelős szerkesztő
Dávidházi Péter
Horváth Iván
Kiss Ferenc
Kulesár Péter
Tarnai Andor
Tverdota György
Veres András

<i>Szabó András</i> : Egri Lukács „megtérése” (Az anti-trinitarizmus Északkelet-Magyarországon 1565–1574)	543
<i>Bíró Ferenc</i> : Nemzet, nyelv, irodalom (Az 1780-as évek értelmiségének ideológiájához)	558
<i>Király István</i> : Individuumközpontú világkép — társadalomközpontú világkép (Az Ady-revizíós vita)	578
<i>Tverdota György</i> : József Attila névszemlélete	607

Kiseb közlemények

<i>Boronkai Iván</i> : Ubi asini exonerantur	630
<i>Nemeskürty István</i> : Értekező prózánk Ozoray és Veresmarty között	631
<i>Kazinczy Andrea</i> : Adalékok Zrínyi Balassi- és Rimay-ismeretéhez	635
<i>Gömöri György</i> : Mezőlaki János, „exul Hungarus”	636
<i>Lőrinczy Huba</i> : A kulcsregény határán (Kiről mintázódott a <i>Mária évei</i> című Kaffka-mű íróhőse?)	642

Műhely

<i>Vadász Géza</i> : A Benyák-ügy	649
<i>Nagy Miklós</i> : Jósika regényei 1850 után	666
<i>Standeisky Éva</i> : Kassák Annája	676

Adattár

<i>Kilián István</i> : Magyar nyelvű betlehemes játék a XVII. század első feléből	695
<i>László Hermina—Lebár Mária</i> : Zrínyi Miklós horvát nyelvű levele Gersei Pethő Jánoshoz	722
<i>Ladányi Sándor</i> : Aranka György levele Zilai Sámuelhez (1789)	724
<i>Monostori Imre</i> : Egy elfelejtett Németh László-interjú margójára	727

Szemle

Régi magyarországi nyomtatványok I—II. (<i>Kulesár Péter</i>)	733
Pándi Pál: Petőfi (A költő útja 1844 végéig) (<i>Balogh Ernő</i>)	737
F. Csanak Dóra: Két korszak határán (<i>Ferenczi László</i>)	741
Kókay György: Könyv, sajtó és irodalom a felvilágosodás korában (<i>Hopp Lajos</i>)	743
Csatkai Endre: Kazinczy és a képzőművészetek (<i>Fried István</i>)	745
Marianna D. Birnbaum: Miklós Radnóti (<i>Takács Ferenc</i>)	749
Beszélgetések Pilinszky Jánossal (<i>Rónay László</i>)	752
Magyar Shakespeare-tükör (<i>Friedrich Judit</i>)	756

Krónika

Keresztury Dezső nyolevanéves (<i>Németh G. Béla</i>)	759
---	-----

SZERKESZTŐSÉG

Budapest
Ménási út 11—13.
1118

EGRI LUKÁCS „MEGTÉRÉSE”

(Az antitrinitarizmus Északkelet-Magyarországon 1565–1574.)

Mint a „Bibliotheca Dissidentium” sorozat készülő első magyar kötetének egyik munkatársa egy igen részletes személyi bibliográfiát készítettem Egri Lukácsról. Új eredményeket ettől a munkától nemigen vártam, a témában ugyanis Egri egyik ellenfelének, Károlyi Gáspárnak az oldaláról már némileg jártas voltam, s úgy véltem, hogy Kathona Géza 1971-es tanulmánya¹ a lényeges kérdéseket – amennyire ez lehetséges – tisztázta. A szakirodalom és a források teljességre törekvő összegyűjtése azonban nemcsak hogy elfelejtett Egri-műveket tárt a napvilágra, de Kathona Géza koncepcióját is megkérdőjelezte, igazolva egyben az ilyesfajta bibliográfiák létjogosultságát is. Előre kell még bocsájtanom, hogy Egri nézeteinek teológiai elemzésébe teljes részletességgel nem mélyedek el, e tekintetben Kathona Géza cikkét elfogadom, kivéve a szikszói zsinat tételeinek esetét, és az abból adódó következtetéseit.

Egri Lukács születési évét nem ismerjük, nevéből és életpályájából következtetve születési helye Eger volt. Hazai iskolázása ugyanúgy homályban marad, nyilván szülővárosa iskoláját látogatta először. Eger 1540-től 1548-ig Perényi Péter kezén volt, várnagyának, Varkocs Tamásnak a nevéhez köthető Eger reformációjának kezdete,² ez lehetett az, ami Egri Lukácsot elindította a Wittenberg felé vezető úton. Azt sem tarthatjuk kizártnak, hogy Bártfán is tanult, mindenesetre ismerhette Stöckel Lénárdot, Wittenbergből hazafelé tartva ezt írta ugyanis Krakkból Melanchthonnak: „Spero . . . ut ad ferias paschatos apud Reverendum dominum Leonhartum simus Bartphe.” (Remélem . . . , hogy a húsvéti ünnepekre tisztelendő Lénárd úrnál leszünk Bártfán.)³ A wittenbergi egyetemre 1552. június 20-án iratkozott be „Lucas Agriensis Hungarus” néven,⁴ magyarországi tanulótársai között volt későbbi elítélője, Frölich (másnéven Hilarius vagy Benz) Tamás, aki ezt a körülményt abban a levelében is megemlítette, amelyet 1574. február 18-án írt a wittenbergi egyetem tanáraihoz, s amely levél egyik legfontosabb forrása Egri életének és működésének. A szóban forgó szövegrész így hangzik: „qui mecum isthic ante pestem grassantem, et scholam Torgam versus translatam, egit . . .” (aki [ti. Egri] ott [ti. Wittenbergben] a pestisjárvány és az iskola Torgauba való áthelyezése előtt velem együtt élt).⁵ Frölich 1551. október 5-én iratkozott be az egyetemre,⁶ s a következő év június 24-én már pappá is

¹ KATHONA Géza, *Egri Lukács antitrinitárius-anabaptista nézetei*. ItK 1971. 403–424.

² SZABÓ János Győző, *Az egyház és reformáció Egerben (1553–1595)*. in Egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve 1977. 104.

³ EGRI Lukács levele Melanchthonhoz, Krakko 1555. április 9. Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár XI. k. 1927. 74–75.

⁴ *Album Academiae Vitebergensis ab anno Christi MDII. usque ad annum MDLX*. Ex autographo editit Carolus Eduardus FOERSTEMANN. Lipsiae 1841. 277.

⁵ FRÖLICH Tamás levele a wittenbergi egyetem tanáraihoz, Kassa 1574. február 18. in Johann Bartholomäus RIEDERER, *Nachrichten zur Kirchen-Gelehrten und Bücher-Geschichte aus gedruckten und ungedruckten Schriften gesammelt*. Altdorf 1763. 98–112. Az idézet helye: 107.

⁶ FOERSTEMANN, C. E. i. m. 270.

szentelték,⁷ Egri viszont csak négy nappal ezelőtt, június 20-án iratkozott be (utolsóként, mielőtt az egyetem a pestis elől fél évre Torgauba menekült volna),⁸ így végül is nagyon kevés lehetett az együtt töltött idő, hisz Frölich Tamás, mint felszentelt pap a pestistől is fenyegetve nyilván gyorsan hazaindult. Többet a wittenbergi évekről nem tudunk, viszonylag hosszú kint tartózkodás után, 1555 kora tavaszán fejezte be Egri Lukács a tanulmányait, s útban hazafelé április 9-én Krakkóból levelet írt Melanchthonnak.⁹ E levél több szempontból is igen fontos dokumentum. Először is kiderül belőle, hogy Egri Melanchthon kedvelt tanítványai közé tartozott, elindulása előtt ő bízta meg azzal, hogy számoljon be az újtjáról és az útközben hallott hírekről. Másodsor: ez a levél az egyetlen tőle fennmaradt autográf kézirat.¹⁰ Harmadszor: megismerjük belőle a még nem antitrinitárius Egri gondolatvilágát, itt éppen borzadva adja hírül, hogy az oltárrombolásról ismert Kálmáncsehi Sánta Márton már az imádságot is hiábavalónak tartja. S végül megcáfolja Zoványi Jenőnek azt az állítását, miszerint Egri a krakkói egyetemre járt volna,¹¹ a szövegből világosan kitűnik, hogy csak útjának egyik állomása volt ez, ahonnan minél előbb igyekezett továbbindulni.

1555-től a szakirodalom egybehangzóan Egri prédikátornak nevezi őt, ez azonban csak egy feltételezés, amelynek más adat híján hitelt kell adnunk. Egerben a reformáció megerősödése szempontjából nagy törést jelentett az 1548-as esztendő, a vár királyi kézbe kerülése. Az ekkor még katolikus Dobó István elfogatta a városban és környékén működő három protestáns prédikátort, s az ügy olyan nagy port vert fel, hogy az 1550-es országgyűlésen is tiltakozott a fogságban tartásuk ellen a rendek egy része.¹² Az 1552-es ostrom döntő változást hozott: elpusztult a ferences kolostor, s nem maradt egyetlen katolikus pap sem a várban és a városban. Dobó István valamikor ezután protestáns lett (1555-ben már alumnust küldött a wittenbergi egyetemre: Csabai Mátyást),¹³ utódja, Bornemisza Gergely nem engedte visszatelepülni a ferenceseket, s egyre nagyobb befolyása lett a vár egyik tisztjének, Fügedi Jánosnak,¹⁴ aki valamikor 1555 előtt egy protestáns (a forrás szerint szakramentárius) prédikátort hozott be a várba.¹⁵ Ebben a helyzetben érkeztetett haza Egri Lukács, s foglalhatta el a városi prédikátori állást. Itt 1558-ig működött, ekkor a jelek szerint kolozsvári magyar prédikátor lett, ez évben ugyanis a városi jegyzőkönyvek szerint üresedőben volt ez az állás. Basilius Istvánt hívták, de ő nem jött, s noha Egriről csak 1561-ben emlékezik meg a jegyzőkönyv, már ekkor, 1558-ban ide érkezett.¹⁶ Ez a dátum pontosan egybeesik Verancsics Antal, 1557 végén kinevezett egri püspök megérkezésével székhelyére, ennek időpontja: 1558. február 26.¹⁷ Verancsics nevéhez fűződik az a rekatolizálási kísérlet, amely miatt első lépésben a város és a vár prédikátorának vált tarthatatlanná a helyzete, az utóbbiról tudjuk, hogy ekkor Noszvajra, Fügedi János birtokára költözött.¹⁸

Egri Lukács már Kolozsvárra érkezésekor, de legfeljebb röviddel az után a helvét irány híve volt, Antonio Possevino szerint ő és az iskola rektora, Molnár Gergely győzték meg hosszas vita után Dávid

⁷ *Wittenbergben lelkésszé avatott magyarok jegyzéke (1541–1610)*. in *Magyar evangélikus egyháztörténelmi emlékek*. Sajtó alá rendezte STROMP László. Bp. 1905. 11.

⁸ FOERSTEMANN, C. E. i. m. 276–277.

⁹ Lásd a 3. jegyzetet.

¹⁰ Eredetije: Bayerische Staatsbibliothek München, Handschriftenabteilung. Cím. 10.365/73.

¹¹ ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi protestáns egyháztörténelmi lexikon*. 3. jav. és bőv. kiadás. Bp. 1977. 165. (Ezentúl: ZOVÁNYI, *Lexikon*)

¹² *Magyar Országgyűlési Emlékek*. III. k. (1546–1566) Bp. 1876. 248.

¹³ KEMÉNY Lajos, *Csabai Mátyás*. ItK 1909. 178–179.

¹⁴ SZABÓ János Győző i. m. 104.

¹⁵ ZOVÁNYI Jenő, *A reformáció Magyarországon 1565-ig*. Bp. 1922. 291. (Ezentúl: ZOVÁNYI I.)

¹⁶ A Kolozsvár város tanácsának jegyzőkönyvéből vett adatok PIRNÁT Antal előkészületben levő publikációjából valók, ezúton is köszönöm, hogy felhasználhattam azokat. Korábbi szakirodalmi előfordulásaiak téves dátumokkal: FEKETE Mihály, *A kolozsvári ev. ref. főtanoda története*, in *A kolozsvári ev. ref. főtanoda régebb és legújabb története, egyszersmind értesítő az 1874/75 tanodai évről*. Kolozsvár 1876. 11–12.; JAKAB Elek, *Kolozsvár története, II. k. (1540–1690)*. Bp. 1888. 167, 171.

¹⁷ SZEDERKÉNYI Nándor, *Heves vármegye története. II. k.* Eger 1890. 184.

¹⁸ SZABÓ János Győző i. m. 105.

Ferencet az igazukról.¹⁹ Molnár Gergely 1554. június 4-én iratkozott be Wittenbergben, így egy ideig együtt tanult Egrivel, majd alapító tagja lett a magyar coetusnak; 1558 elejétől már lektor volt Kolozsvárott, 1558 tavaszától pedig rektor,²⁰ s talán ő volt az is, aki Egrit magyar prédikátornak ajánlotta. Ha Possevinonak hitelt lehet adni, akkor őket is a helvét irányzat úttörői közé sorolhatjuk, hisz a későbbi vezetők, Dávid Ferenc és Melius Péter csak 1559 közepén foglaltak el ilyen álláspontot. Egri még Egerből hozhatta magával ezt a nézetet, Fügedi János szakramentárius papja, akit nagy valószínűséggel az 1564-ben egri prédikátorként feltűnő Castrensis Lőrincsel azonosíthatunk,²¹ lehetett az, akinek hatására a Melancthon-tanítvány ifjú elfogadta a svájci reformáció úrvacsora-tanát.

Ugyancsak Possevino szerint Molnár Gergely és Egri Lukács a Francesco Stancaró elleni hitvitákban is részt vettek, olyannyira, hogy Egri „Esame Teologico” (latinra fordítva: Quaestio theologica) címmel egy nyomtatott művet is kiadott ellene, amelyet az iskola diákjaival olvastattak.²² Már 1558 első felében megjelent egy „Apologia” című munka, amelyet Dávid Ferencnek tulajdonítanak; ez a Stancaróval 1557 végén tartott hitviták leírását tartalmazza nézeteinek hosszas cáfolatával.²³ Egri műve nyilván e viták iskolai feldolgozása, s valamikor az 1558-as esztendő második felében nyomtathatta ki a kolozsvári nyomda.

Első kolozsvári éveit más szempontból is termékenyek voltak, bekapcsolódott ugyanis a Heltai Gáspár-féle bibliafordítási vállalkozásba, s az először 1561-ben megjelent Újszövetség egyik munkatársa lett, részvételének milyensége és mennyisége azonban ismeretlen.²⁴

A kolozsvári tanács jegyzőkönyvében 1561. február 22-én találkozunk először a névvel, ekkor úgy határoznak, – nyilván azért, mert el akart menni – hogy, ha lehetséges, tartsák meg őt az állásában. Feltételezhetően a szülővárosába vagy a környékére akart visszamenni, talán azért, mert ekkor volt a csúcspontján a Verancsics valamint a protestáns polgárság és katonaság között kirobbant ellentét, amely végül a Debrecen–Egervölgyi Hitvallás elkészítéséhez vezetett.²⁵ A kolozsvári tanács ekkor és később is tanúsította Egri kivételes prédikátori képességeit a hozzá való ragaszkodással.

1562. július 9-én értesülünk először Egri betegségről, amely aztán hosszan elhúzódott. A városi tanács úgy intézkedett, hogy kapja meg a fél fizetését, azaz száz forintot, s egyúttal rendelkezett arról, hogy keressenek új magyar prédikátort. 1563. február 6-án Basilius István meghívásáról döntöttek, ő azonban nem jött. Ugyanezen év február 14-én és július 4-én tíz-tíz forint segélyt adnak a beteg Egrinek, majd augusztus 7-én ismét prédikátor kereséséről gondolkodtak, alkalmas személyre a számukra ismeretlen helyen tartózkodó Szegedi Gergelytől kívántak ajánlatot kérni. 1564. január 1-én és 8-án még mindig új prédikátort kerestek, május 22-én azonban felgyógyulása következtében visszafogadták Egrit korábbi állásába, aki egyúttal a nem sokkal előbb fiatalon elhunyt Molnár Gergely helyébe egy új rektort is ajánlott. Két nappal később az általa ajánlott személyt, aki nem lehetett más, mint Szikszai Fabricius Balázs,²⁶ meghívták a kolozsvári iskola rektori tisztébe. Egri Szikszait személyesen még nemigen ismerhette, csak úgy tudhatott róla, hogy állandó érintkezésben állott szülővárosával, Eger várának főkapitánya ugyanis ekkor már Mágocsy Gáspár volt,²⁷ akinek egyik pártfogoltja volt Szikszai Fabricius Balázs.

1564 végén 1565 elején történhetett az a fordulat, amely az erdélyi antitrinitarizmus kezdetét jelentette: Dávid Ferenc Blandrata hatására a Szentháromság dogmáját vetette vizsgálat alá, s elindult az egyre radikálisabbá váló antitrinitarizmus útján. Egri Lukács az első tanítványai közé tartozott,²⁸ s nyilván a térítő szándék sem volt idegen tőle, amikor 1565 tavasza körül visszatért Egerbe.

¹⁹ POSSEVINO, Antonio, *Transilvania* (1584) Kiadta VERESS Endre. Bp. 1913. 95. (Possevino művének adataira Balázs Mihály hívta fel a figyelmem.)

²⁰ ZOVÁNYI, *Lexikon* 413.

²¹ SZABÓ János Győző i. m. 104.; ZOVÁNYI I. 417.

²² POSSEVINO, Antonio i. m. 102.

²³ RMNy 148.

²⁴ RMNy 172, 186.

²⁵ SZABÓ János Győző i. m. 106.

²⁶ 1564 nyarától 1566-ig kolozsvári rektor – ZOVÁNYI, *Lexikon* 601.

²⁷ SZABÓ János Győző i. m. 107, 109.

²⁸ KANYARÓ Ferenc, *Dávid Ferenc. Keresztény Magvető* 1906. 71.

II.

Időközben a tiszáninneri területeken alapvetően megváltozott az egyházi helyzet. Kopácsi István, Thúri Farkas Pál és Szikszai Fabricius Balázs vezetésével már az 1560-as évek elején megindult a helvét irányzat szervezkedése, amely rövidesen a lutheránus érzelmű nagybirtokosok, főként Perényi Gábor és Alaghy János ellenállásába ütközött. 1564 augusztusában került sor a döntő összecsapásokra: Terebes várában Thúri Farkas Pál és társai vitáztak a felsőmagyarországi városok papjaival,²⁹ ugyanabban az időben Egerben, Mágocsy Gáspár udvarában Alaghy János személyesen bocsátkozott vitába az úrvacsora kérdéséről az odahívott Melius Péterrel.³⁰ A viták miatt Kopácsi Istvánnak és Szikszai Fabricius Balásznak távoznia kellett Sárospatakról, Thúri Farkas Pálnak pedig a szintén Perényi birtokában levő Sajószentpéterről, s Alaghy János is elűzte Abaújszántóról prédikátorát, Csanádi Imrét.³¹ Az irányító szerepet Mohi Ferenc szikszói és Károlyi Gáspár gönci prédikátor vette át, az 1564 és 1566 közötti időben vezetésük alatt kristályosodott ki a tiszáninneri helvét irányú egyház szervezete, amely egyenlő jogú espereségekből, senioratusokból állt, élükön egy (esetleg több) seniorral. Az abaúji (másnéven kassavölgyi) senior Károlyi Gáspár lett, a borsodi Mohi Ferenc, az ungi Gönci András pálóci prédikátor,³² a gömör-kishonti pedig a Sárospatakról elűzött Kopácsi István. Velük szemben Perényi és Alaghy egy külön lutheránus egyházkezelőbizottságot igyekeztek kialakítani birtokaikon, élén a Sárospatakra hívott Sztárai Mihállyal, aki zempléni senior lett; kísérletük azonban mindkettőjük 1567-es halálával és Sztárai távozásával kudarcba fulladt.³³

Egerben, amely egyházilag a borsodi senioratushoz tartozott, bonyolultabbá tette a helyzetet a Verancsics-féle katolikus restaurációs próbálkozás, de a lényegen nem változtatott. Verancsics Antal 1563 végén elhagyta a várost, s 1564 márciusában megérkezett a vár nemrég kinevezett főkapitánya, Mágocsy Gáspár,³⁴ a helvét irányú egyik legnagyobb támogatója a nagybirtokosok között. Valamikor ezután visszatért a várba vagy a városba Castrensis Lőrinc is Noszvajról, utolsó ismert ténykedése az volt, hogy 1564 augusztusában Thúri Farkas Pál oldalán vitázott Terebesen.³⁵ Mivel az ugyanakkor zajló Alaghy–Melius összecsapáson más pap nem volt jelen a debreceni plébánoson kívül, ez után, tehát az 1564-es esztendő szeptemberében jött Szegedi Gergely Egerbe Mágocsy udvari prédikátorának, s patrónusától rögtön egy házat kapott ajándékba.³⁶ Mivel Castrensis Lőrinc 1564 augusztusa után valószínűleg meghalt, Szegedi Gergely pedig csak a vár illetve Mágocsy prédikátora volt, a város protestáns része pap nélkül maradt. Erre az állásra jött vissza Egri Lukács, talán Szikszai Fabricius Balázs ajánlásával is Mágocsy Gáspárhoz, hisz Szikszainak még nem lehetett ideje arra, hogy felismerje a veszélyt, amit az éppen kibontakozóban levő antitrinitárizmus jelentett egyháza számára.

Egri a megérkezése után a Kolozsvárról hozott szellemben kezdett prédikálni, s feltehetően hamar követőkre talált prédikátortársai között is – elsősorban a borsodi és ungi senioratusban. Az utóbbi helyen tőle függetlenül is léphettek fel antitrinitáriusok, tekintettel Erdély és Lengyelország közel-

²⁹ BOTTA István, *Melius Péter ifjúsága. A magyarországi reformáció lutheri és helvét irányai elkülönülésének kezdete*. Bp. 1978. 163.

³⁰ MELIUS Péter, *Refutatio confessionis de coena Domini Matthiae Hebler*. Debrecen 1564. (RMNy 199.) Ajánlás.

³¹ RÉVÉSZ Kálmán, *Százéves küzdelem a kassai református egyház megalakulásáért 1550–1650*. Bp. 1894. 12.

1565. május 1-én már a lutheránus Károlyi Andrást találjuk Abaújszántón – KOKAVINUS, *Briccius naplójegyzetei*. OSzK Kézirattára Fol. Lat. 350. f. 6v.

³² Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár XIII. k. 117.

³³ A bekezdésben leírt eseményeket részletesebben tárgyalom két tanulmányomban: *Károlyi Gáspár (1530 k.–1591)*. Bp. 1984. Kiadja az ELTE Bölcsészettudományi Kara Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke; *Egy Luther-követő főúr a 16. századból: Alaghy János*. in *Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből*. Bp. 1984. 209–221.

³⁴ Főkapitányi instrukciója 1564. február 10-én kelt Bécsben – *Verancsics Antal összes munkái*. 9. k. Pest 1870. 40–46.

³⁵ ZOVÁNYI I. 291.

³⁶ VARJAS Béla, *Kovacsóczy Farkas feljegyzései és Szegedi Gergely*. ItK 1970. 134.

ségére. Ez magyarázza, hogy a háborús idők ellenére – ne feledjük: a háttérben dúl a harc a törökkel és a vele szövetséges erdélyi fejedelemséggel – viszonylag hamar kirobbantak az ellentétek a még kialakulóban levő helvét irányú egyház és antitrinitárius irányba hajló papjai között. Az 1566. január 22-re összehívott gönci zsinatra, melyen a tiszáninneri senioratusok prédikátorai vettek részt, már a kétfrontos küzdelem volt a jellemző, ez nyomja rá a bélyegét a zsinat első felében alkotott egyházi törvényekre is: amellett, hogy az önálló és a lutheránusoktól független egyházszervezetet erősíti, az egyik legfontosabb eleme a további újítások megtiltása.³⁷ A zsinat második felében zajlott le a hitvita Egri Lukács és Károlyi Gáspár között, ez volt az összefüggés másikkal, hogy ekkor még békés úton, vitában szüntessék meg a Szentháromság körüli nézeteltéréseket, melyeknek mibenlétéről Károlyiék Egerből és máshonnan pontosan értesülhettek. A vita Egri prozódiumokkal kezdődött, melyben – Kathona Géza elemzése szerint³⁸ – egy mérsékelt, Blandrata és Gentile nyomán járó antitrinitárius álláspontra helyezkedett, ez nagy vonalakban megfelelt az erdélyiek ezzel egyidejű megnyilatkozásainak. Károlyi válasza – szintén Kathona Géza megfigyelése szerint – világosan látszik, hogy tisztában volt azzal, miféle nézetekkel áll szemben, s hogy ismerte a nemzetközi hitvitairodalom ide illő érvkészletét. Sokatmondó, hogy a gönci prédikátor mindig többekhez intézte a szavait, s hogy a vita Egri viszonyával ért véget – ez azt jelenti, hogy a békés megegyezés kísérlete kudarcot vallott, az antitrinitáriusok szabadon kifejezhették a nézeteiket, elítélő határozat nem született ellenük, s talán még a követők száma is szaporodott.

A gönci zsinattal az antitrinitarizmus a Tiszáninneren nyíltan a porondra lépett, s csak idő kérdése volt, hogy mikor kerül szembe a Habsburg-államhatalommal és annak képviselőivel, hiszen itt a helyzet korántsem volt olyan kedvező számukra, mint Erdélyben. A hitvitákat azonban egyelőre háttérbe szorította a háború: 1566 augusztusától a tatár csapatok szinte az egész Tokajhegyalját és környékét elpusztították, s Eger várát is ostrom fenyegette, legalábbis Mágocsy Gáspár ettől tartott.³⁹ Egyébként az 1566-os évre Erdélyben sem a heves viták, hanem az összebékítési szándék, a marosvásárhelyi „sententia concors” volt a jellemző.⁴⁰

Egri Lukács helyzete Egerben mindenestre kritikussá válhatott, ha hívei ragaszkodtak is hozzá, Mágocsy és papja, Szegedi Gergely egyetértésére sem számíthatott. Az egri főkapitány 1566. nyarának elején Krakón, Wittenbergen és Drezdán keresztül Genfbe küldte Thúri Mátyást és Szikszai Helopaeus Bálintot, akik patrónusuk levelét és ajándékát vitték Bézának. Szabó János Győző feltételezése szerint ennek az utazásnak az antitrinitarizmus elleni küzdelemre való felkészítés volt a célja, s ez a körülmények ismeretében valószínűnek is tűnik. Amint kiderült, hogy Mágocsy 1567 tavaszától már nem lesz Eger parancsnoka, hazarendelhetette Szikszai Helopaeus Bálintot, aki a prédikátor nélkül maradt városban a rektori állást foglalta először el.⁴¹

Eger prédikátor nélkülisége, vagyis Egri Lukács távozása logikus fejlemény volt, 1566 vége felé meghívták az ungvári plébánosi állásra, s ő ezt – mérlegelve a körülményeket – elfogadta.⁴² Ez a meghívás két dolgot jelenthetett: egyrészt azt, hogy az ungi senioratus papjainak jelentős része az antitrinitarizmushoz húzott, másrészt az sem kizárható, hogy Ungvár földbirtokosai és kegyurai, a Homonnai Drugethek közül is valaki támogatta őket. Ungváron 1566 őszén még Ungvári Demeter volt a prédikátor, ezután azonban távozott innen. Csak annyit lehet róla tudni, hogy szentháromságihívó volt, részt vett az Egri elítélő kassai zsinaton, s 1576–1578 között Szerednyén viselt lelkészi hiva-

³⁷ A zsinat iratait lásd: LAMPE, Friedrich Adolf (DEBRECENI EMBER Pál), *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania*. Utrecht 1728. 130–146.

³⁸ KATHONA Géza i. m. 406–409.

³⁹ KOKAVINUS, Briccius i. m. f. 4v.; PESTHY Ferenc levele a Magyar Kamarához, Eperjes 1566. október 16. Magyar Országos Levéltár E 41. 1566. No. 73.

⁴⁰ ZOVÁNYI Jenő, *A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig*. Bp. 1977. 14–15. (Ezentúl ZOVÁNYI II.)

⁴¹ SZABÓ János Győző, *Adatok Eger XVI. századi egyháztörténetéhez*. in *Agria. Az Egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve*. XVIII. k. Eger 1981. 69–71.

⁴² Az első biztos adat róla mint ungvári prédikátorról 1567. november 17-éről való – LAMPE, F. A. i. m. 175.

talt.⁴³ Debreceni Ember Pál egyháztörténete szerint Egri az ungi esperesség seniori tisztét is viselte,⁴⁴ annak ellenére, hogy 1564-ben a már említett Gönci Andrást említi egy forrás ebben a hivatalban.⁴⁵ Hogy két senior volt-e, vagy Gönci helyett Egri Lukács lett, esetleg szakadás következett be az antitrinitáriusok és a helvét iránynál megmaradók között, nem tudni. Csak azt a tényt ismerjük, hogy az 1567. február 24–26-án összeült debreceni zsinaton a tiszántúli senioratusok mellett az abaúji, zempléni és borsodi esperességek képviselői is aláírták a II. Helvét Hitvallást, míg az ungi esperesség távol maradt.⁴⁶ Leszámítva a bizonytalan helyzetű gömör-kishonti senioratust ez azt jelenti, hogy az ungiak megindultak az önálló szervezkedés útján. Erre Melius Péter a megfelelő ingerültséggel is reagált, „A Debrecenbe összegyűlt keresztyén prédikátoroknak igaz és Szentírás szerint való vallások” című műve szövegében így lett Egriből „csácsogó hólyag Lukács”. Ugyanebből a műből, melynek előszava 1567. július 16-án kelt, értesülünk arról is, hogy Egri tovább radikalizálódott, s a kolozsváriakhoz hasonlóan egyre inkább Servet tanait fogadja el. Melius éppen azt nevezi a „csácsogó hólyag Lukács” hazugságának, hogy a Szentlélek és Krisztus később teremtettek mint az Atya, ami jelentős változás a gönci zsinaton előadott óvatos tételekhez képest.⁴⁷

Ugyanabban az évben Egri valószínűleg egy művet is írt „De controversiis fidei quaestionibus” címmel, amelyet kéziratos formában terjeszthetett. Legalábbis ez olvasható ki a 18. századi tudós, Katona István művéből, aki, úgy tűnik, olvasta Szikszai Fabricius Balázsnak erre válaszul összeállított, s szóta ugyancsak elveszett munkáját.⁴⁸ Amennyiben tényleg létezett ez az írás, akkor már ugyanazokat a tételeket fejthette ki, mint amelyek nemsokára a kassai zsinaton is elhangzottak.

III.

Eddig is többször szó esett már Egri Lukács híveiről, neveket azonban egy kivételtől eltekintve nem tudunk mondani, főként azért, mert igen hamar elfojtották az itteni antitrinitárius mozgalmat, s forrásunk is kevés maradt erről a vidékről és erről a korról. Az egyetlen kivétel Csanádi Imre, akiről ezért illik néhány szót szólni. Csanádi szintén megjárta a wittenbergi egyetemet, 1551. június 4-én iratkozott be,⁴⁹ s ugyanazon év augusztus 19-én már fel is szentelte Bugenhagen Olaszliszkára papnak.⁵⁰ 1555-től Abaújszántón találjuk,⁵¹ 1557. június 13-án mint erdői prédikátor vett részt egy kolozsvári zsinaton,⁵² majd 1562-ben ismét Abaújszántón volt, ekkor érdemeire tekintettel Alaghy Jánostól egy házat és hozzá tartozó földet kapott.⁵³ Mint említettem, a helvét irányhoz való csatlakozása miatt Alaghy 1564 második felében elűzte Abaújszántóról,⁵⁴ ezután eltűnik a szemünk elől. 1566 körül bukkan fel Kassán, ahol már az antitrinitárizmus híveként kezdett titokban téríteni, ezért

⁴³ Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár XIII. k. 117, 119.; LAMPE, F. A. i. m. 214.

⁴⁴ LAMPE, F. A. i. m. 602.

⁴⁵ Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár XIII. k. 117.

⁴⁶ *Confessio et expositio fidei Christianae*. Debrecen 1616. (RMNy 1109) f. B. 4r–B 4v.

⁴⁷ KISS Áron, *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*. Bp. 1882. 534.

⁴⁸ KATONA István, *Historia critica regum Hungariae, stirpis Austriacae*. Tomulus VI. Ordine XXV. Buda 1793. 628. – A szöveg így hangzik: „Egri Lucas . . . scripsit de controversiis fidei quaestionibus adversus dogmata Calvini circa 1567 . . .”, Szikszai Fabricius Balázs „conatus est refutare Lucam Egri 1568.”

⁴⁹ BARTHOLOMAEIDES, Joannes Ladislaus, *Memoria Ungarorum, qui in alma condam universitate Vitebergensi a tribus proxime concludendis seculis studia in ludis patriis coepta confirmarunt*. Pest 1817. 24.

⁵⁰ STROMP László i. m, 11.

⁵¹ Martini RAKOVSKÝ a Rakov, *Opera omnia I. Prodi sphaera latine versificata per Martinum Rakocium Pannonium Turociensem*. Wittenberg 1555. Bratislava 1974. 51.

⁵² TEUTSCH, D. Georg, *Urkundenbuch der Evangelischen Landeskirche A. B. in Siebenbürgen*. Zweiter Teil: *Die Synodalverhandlungen etc.* Hermannstadt 1883. 19.

⁵³ *Történelmi Tár* 1897. 570–571.

⁵⁴ Lásd a 31. jegyzetet.

1567. január 30-án örökre kitiltották a városból.⁵⁵ Ezek után is a környéken maradt, 1568. február 5-én Sáros vármegyébe érkezett például ellene egy körlevél, kérve, hogy tiltsák ki őt onnan is.⁵⁶ Később Erdélybe ment, s Kalotaszentkirályon lett unitárius prédikátor.⁵⁷

Az antitrinitáriusok táborának megerősödése a tiszáninneni területeken rövidesen kihívta maga ellen az erőteljesebb ellenakciókat. Sorra érkeztek a buzdító levelek is: Georg Maior Wittenbergben 1567. május 27-én kelt levelében például a selmecebányaiakat óvta az antitrinitarizmustól,⁵⁸ míg Bèze augusztus 9-i levele, melyet általában a lengyelekhez és magyarokhoz intézett, egyenesen harcot hirdetett ellenük.⁵⁹ Mivel Perényi Gábor és Alaghy János 1567 nyarán bekövetkezett halálával a lutheranizmus északabbra szorult, a tiszáninneni helvét irányú egyház teljes erejével az új ellenfél ellen fordulhatott. 1567. november 15-én Göncön útjára indították az 1568. január 6-ra tervezett szikszói zsinat invitáló levelét, mellékelve hozzá a megvitandó tételeket.⁶⁰ Ez a zsinat ugyanolyan méretű lett volna, mint a korábbi debreceni, azzal a különbséggel, hogy ide még a felsőmagyarországi városok lutheránus papjait is el akarták hívni. A meghívó kelte után két nappal Károlyi Gáspár, Mohi Ferenc és a Kolozsvárról már 1566-ban visszatért Szikszai Fabricius Balázs levelet írt Lazar von Schwendi felsőmagyarországi főkapitányhoz, felkérve a lutheránus hivatásos katonát, hogy legyen a zsinat védnöke, kényszerítse odamenni az összes antitrinitáriust, de főleg Egri Lukácsot, adjon menlevelet a tiszántúliaknak, akik ellenséges területről jönnek, s vegye rá a lutheránusokat is a részvételre.⁶¹ Ezt a levelet küldöttség vitte Kassára Schwendihez, aki kérésüket azonnal elutasította. Indokai nyilvánvalóak: nem előzetesen kérték, hanem kész helyzet elé akarták állítani; számára már a helvét irányú egyház is eretnek volt, amely ellen éppen ez év július 30-án adott ki rendeletet Miksa császár,⁶² ilyen méretű zsinatot tehát, ráadásul ellenséges területről jövő prédikátorok részvételével, nem engedhetett meg, s különösen lehetetlen kívánság volt az is, hogy a lutheránusok néhány évvel a heves viták után elmenjenek Szikszóra olyan tételek megtárgyalására, melyek között az ostya használatának elvetése is szerepel. Annyit mindenesetre elért ez a küldöttség, hogy felhívta Schwendi figyelmét a kérdésre, Frölich Tamástól tudjuk, hogy ez jelentette az Egri elleni eljárás kezdetét.⁶³ Értésülve a szikszói zsinat betiltásáról a tiszántúli seniorok 1567. december 14-én egy értekezletre gyűltek össze Váradon, s a szikszói helyett egy újabb összejövetel megtartását határozták el 1567. február 2-án Debrecenben, amelyre meghívták az erdélyi antitrinitáriusokat is.⁶⁴

E ponton egy kissé meg kell állnunk, a szikszói zsinat kérdése ugyanis már eddig is sok vitát kavart, s ennek tételeire hivatkozva tulajdonít Kathona Géza Egri Lukácsnak anabaptista jellegű tanokat.⁶⁵

Először is szeretném leszögezni, hogy véleményem szerint a szikszói zsinatot, ellentétben Zoványi Jenő és mások állításával,⁶⁶ még szűk körben, egyházmegyei összejövetel formájában sem tartották meg 1568. január 6-án. Debreceni Ember Pál egyháztörténete közöl ugyan egy névsort a résztvevőkről,⁶⁷ mivel azonban ezek tiszántúli seniorok és Várad környéki papok nevei, nyilvánvaló, hogy valamiféle tévedés miatt a várad értekezlet résztvevőinek névsora keveredett el máshová. Csak így

⁵⁵ RÉVÉSZ Kálmán i. m. 12.

⁵⁶ KOKAVINUS, Briccius i. m. f. 4v.

⁵⁷ Csanádi Imre életrajzáról: SZÖNYI Etelka, *Egy XVI. századi gyülekezeti ének szerzője*. ItK 1983. 501–508. — A cikk azonban több helyen téves következtetésekre jut, nem tudja, hogy Alaghy János már az 1550-es évek második felében Abaujszántó birtokosa volt (s nem 1565-től), s hogy 1565. május 1-én Csanádi már nem volt Abaujszántón.

⁵⁸ BREZNYIK János, *A selmecebányai ágostai hitvallású evangélikus egyház és lyceum története*. I. k. Selmecebánya 1883. 203–204.

⁵⁹ ZOVÁNYI II. 17.

⁶⁰ LAMPE, F. A. i. m. 171–173, 180–187.

⁶¹ LAMPE, F. A. i. m. 174–175.

⁶² ZOVÁNYI II. 20.

⁶³ FRÖLICH Tamás i. m. 108.

⁶⁴ LAMPE, F. A. i. m. 176–178.

⁶⁵ KATHONA Géza i. m. 409–417.

⁶⁶ ZOVÁNYI Jenő, *A szikszói zsinat kérdéséhez*. Keresztény Magvető 1936. 262–265.

⁶⁷ LAMPE, F. A. i. m. 179.

magyarázható, hogyan írhatta a névsorban szereplő Melius Péter a János Jelenéseinek könyvéhez írt magyarázatainak előszavát Debrecenben 1568. január 8-án, két nappal a szikszói zsinat tervezett kezdő dátuma után.⁶⁸ Debreceni Ember Pál forrásában, Szilágyi Benjámin István „Synodalia” című gyűjteményében ez a névsor a zsinatra kitűzött egyik tétel másolata alatt van, amelyet a másoló „XIII. Propositio”-nak nevez az eredeti huszonegyedik helyett, ez a kenyér használatáról intézkedik az úrvacsorában az ostya helyett.⁶⁹ Zoványi Jenő szerint ez a szűk körben megtartott zsinat egyetlen megmaradt határozata,⁷⁰ s noha a XVII. századi másoló valóban azt írta, hogy ezt megvitatták az 1568-as szikszói zsinaton, az mindenképpen megmagyarázhatatlan, hogy akkor miért nem „articulus” a neve „propositio” helyett, s hogyan kerültek Schwendi tilalma ellenére a tiszántúliai Szikszóra, s miért nem volt ott senki a tiszáninneniek közül. E probléma egyetlen lehetséges megoldása az, hogy a XVII. századi másoló már nem ismerte a körülményeket, s ezért írta, hogy a szikszói zsinatot megtartották. A váradi névsor pedig csak úgy kerülhetett a propozíciók alá, hogy a szikszói zsinatra kitűzött tételeket a váradi értekezlet ismét kitűzte az 1568. február 2-i debreceni zsinatra; a tizenhárom számra pedig az a magyarázat, hogy a szikszói tételek közül kimaradtak a tizenhárom és huszonhárom közöttiek, s a huszonegyediket odatették a végére tizenharmadiknak. Ezzel csak a Szentháromság körüli és az ostyahasználat elleni tételek maradtak, ezt vitatták volna meg az erdélyi antitrinitáriusok részvételével. Debreceni Ember Pál előtt ez nem volt világos, s ez okozta a bizonytalanságot és a heves vitákat az egyháztörténetek körében.

Rátérve most már a szikszói tételek kérdésére, szeretném mindazt kétségbe vonni, amit Kathona Géza ezek alapján Egri Lukács állítólagos anabaptista nézeteiről mondott. Mint azt tanulmányában ő maga is elismerte, a források sehol sem nevezik Egri anabaptistának, s nem tulajdonítanak neki sehol sem ehhez hasonló nézeteket.⁷¹ A rendelkezésre álló adatok sokkal szélesebb körű ismeretében ezt csak megerősíthetem, hozzátéve, hogy Egri saját nyilatkozatai is csak antitrinitarizmusáról árulkodnak. A váradi értekezletről kibocsátott zsinatösszehívó levél például Servettel együtt emlegeti, mint aki tagadja, hogy Krisztus és a Szentlélek öröktől fogva nemeztetett az Atya hypostasisából,⁷² de hasonló tételekről beszélnek a később megemlíthető források is. Kathona Géza következtetéseinek alapja egyedül a következő bizonyítatlan tézis: „Semmi kétség sem férhet ahhoz, hogy a szikszói tételek Egri Lukács legkirívóbb tanításainak cáfolatát nyújtják anélkül, hogy a heterodox nézetek szerzőjének neve említetne”⁷³ Ezzel szemben én azt mondom, hogy jogos kétség merül fel azzal kapcsolatban, hogy a szikszói tételek mindegyike Egri tanaira vonatkozik-e. Mint már utaltam rá, az első tizenkét tétel tárgyalja a Szentháromság kérdését, s a tizenháromtól huszonegyig terjedő tételek az egyéb tévtanokat. Az 1567-eshez hasonlóan nagyméretűre tervezett zsinaton szemmel láthatóan az összes eretnekséggel és tévtannal le akartak számolni, így csak az egytől tizenkettőig terjedő pontok vonatkozhatnak Egrire, illetve az antitrinitáriusokra, a többi tétel, némileg szándékosan összesosva a különböző irányzatokat, az Arany Tamás-féle anabaptisztikus-népi reformáció ellen irányult, illetve az ostya használatának megtiltásával a lutheranizmus maradványai ellen is. Ennek jól látható bizonyítéka, amit Kathona Géza maga is észrevett,⁷⁴ hogy a tételek második részében két egymásnak ellentmondó tanítás cáfolatával is találkozunk: az egyik a predestináció szélsőséges, merev felfogása a XIII. tételben, a másik a predestináció elvetése és a szabad akarat hirdetése a XXI. tételben – e két tant egyszerre nem hirdethette Egri Lukács. Márpedig ha egy esetben elismerjük, hogy ezek a tételek nemcsak Egri tanait cáfolják, akkor nézeteinek megismerésére nincs más mód, mint saját maga és kortársai nyilatkozatainak vizsgálata. Mindezekon túl, ha figyelembe vesszük, hogy későbbi iratait, amelyben tanításait

⁶⁸ MELIUS Péter, *Az Szent Jánosnak tölt jelenésnek igaz és írás szerint való magyarázása* . . . Várad 1568. (RMNy 259.)

⁶⁹ SZILÁGYI Benjámin István, *Synodalia*. Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, Debrecen R 575. 281.

⁷⁰ ZOVÁNYI II. 20.

⁷¹ KATHONA Géza i. m. 424.

⁷² LAMPE, F. A. i. m. 178.

⁷³ KATHONA Géza i. m. 410.

⁷⁴ KATHONA Géza i. m. 411.

visszavonja, s amelyek csak a Szentháromság kérdését érintik, Frölich Tamás tökéletesen elfogadta, s nem kívánta meg semmiféle anabaptista tanítások visszavonását,⁷⁵ akkor csak azt mondhatjuk, hogy a szikszói tételek második részének Egrihez semmi köze nem volt. Az elmondottak ellenére Kathona Géza teológiai elemzése e téren is helytálló, meggyőzően bizonyítja az Arany Tamás-féle anabaptista színezetű irányzat továbbélését az 1560-as évek második felében is. Valószínűleg ide kapcsolható az Ungnad Kristóf egri főkapitány által kivégzett Gárgyános Máté és Mezőgyáni Ambrus esete,⁷⁶ Egerben – függetlenül Egri Lukács tevékenységétől – mindenféle eretneknek számító tanítás jó táptalajra talált nem utolsósorban a magyar végvári katonaság körében. Az egri várban szintén híveket toborzó Karácsony György-féle megmozdulás azonban már végképp nem kapcsolható össze a város egykori antitrinitárius prédikátorával, ezt Kathona Géza egy korábbi tanulmányában maga is meggyőzően bizonyította.⁷⁷ Végső következtetésként az szűrhető le tehát, hogy Egri Lukács nem tért el lényegesen az erdélyi antitrinitárius mozgalom irányvonalától, tartotta a kapcsolatot Dávid Ferencel és Blandratával.

IV.

Visszatérve az eseményekhez Lazar von Schwendi a magyar prédikátorok küldöttségének látogatása után azonnal cselekvésre szánta el magát, s talán még az 1567-es év decemberében letartóztatta Egri. Erre mutat, hogy a kassai zsinat napján, 1568. január 27-én Blandrata már tudott Egri letartóztatásáról, s Lengyelországba írott levelében éppen ezzel indokolta meg, hogy miért nem mennek el a február 2-i debreceni zsinatra: szerinte Melius tartóztattatta le az ungvári prédikátort, s őket is el akarja fogatni a németekkel.⁷⁸ Ez a téves elképzelés, amely szerint Melius Péter volt Egri rabságának oka, általánosan elterjedt volt az erdélyi antitrinitáriusok között, olyannyira, hogy amikor az 1569-es nagyváradai hitvitán Károlyi Gáspár eldicsekedett Egri, úgymond, legyőzésével, az antitrinitárius jegyzőkönyvíró nem ellene, hanem Melius ellen fakadt ki dühös széljegyzetekben.⁷⁹ A hírek bizonytalanságára mutat az is, hogy Blandrata úgy tudta: Egri elengedték és száműzték. De Blandrata levele előtt hét nappal már Dávid Ferenc is ugyanezzel beszélt és ugyanezzel indokolta, hogy miért nem megy el a debreceni zsinatra, amikor január 20-án megírta a Tordára március 3-ára kitűzött, és Gyulafehérvárot megtartott hitvita invitáló levelét.⁸⁰

A fogságba vetés után – amely könnyű dolog volt, mert Ungvár városát éppen Schwendi erődtette meg 1566-ban, s jelentős őrséget is tartott ott⁸¹ – Egri Lukácsot Kassára szállították, s a felsőmagyarországi főkapitány saját maga hívott össze egy szája íze szerint való zsinatot az elítélésére. Az adatok egyértelműek, nemcsak Blandrata és Dávid Ferenc, de Frölich Tamás⁸² és Kassa város jegyzőkönyve⁸³

⁷⁵FRÖLICH Tamás i. m. 111

⁷⁶KATHONA Géza i. m. 413–416.

⁷⁷KATHONA Géza, *Karácsony György „szent hada” 1569–1570*. Egyháztörténet 1958. 265–280.

⁷⁸BLANDRATA György levele „ad ecclesias Minoris Poloniae”, Segesvár 1568. január 27., in *Historia reformationis Polonicae* ... authore Stanislaw Lubieniecio, equite Polono. Freistadii 1685. 229–230.

⁷⁹DÁVID Ferenc, *Az váradai disputációnak ... igazán való előszámlálása*... Kolozsvár 1570. (RMNy 286.) T 4.

⁸⁰DÁVID Ferenc, *Literae convocatoriae ... ad indictam synodum Thordanam ad tertium Martii diem* ... Gyulafehérvár. 1568. (RMNy 251.) A 3.

⁸¹Ungvári őregek tanúvallomása 1619-ből. OSzK Kézirattára Fol. Lat. 1999. f. 59v.; 1566 május–június-ban Schwendi maga is Ungvárott tartózkodott, innen írott levelei Gyalui Torda Zsigmondhoz: *Magyar Országos Levéltár* E 41. 1566 No. 40, 44, 47.

⁸²FRÖLICH Tamás i. m. 108.: „Curavit itaque sua Magnificentia [ti. Schwendi] Lucam vincuntum huc adduci.”

⁸³Archív mesta Kosic H III/2. mac. 14, fol. 62a. – idézi: RÉVÉSZ Kálmán i. m. 9.

is egyértelműen bizonyítja, hogy a kassai zsinatot egy fogoly ellen tartották, Károlyi Gáspár nyilatkozata, amely alapján ezt Kathona Géza kétségbe vonta, nem felelt meg a valóságnak.⁸⁴ A zsinatot Kassán tartották a plébánia épületében 1568. január 27-étől, elnöke Frölich Tamás kassai elsőpap volt.⁸⁵ Résztvevői a felsőmagyarországi városok lutheránus papjai és a tiszáninneri helvét irányú esperességek prédikátorai voltak, az utóbbiaknak természetesen csak alárendelt szerep jutott a nyolc napig tartó összejövetelen. Egri itt huszonhét cikkben terjesztette tanait az összegyűltek elé, ezekből – mint azt Kathona Géza elemzése megmutatta – kitűnik, hogy a gönci zsinat óta – párhuzamosan az erdélyi fejlődéssel – nézeti erősen a serveti tanok felé tolódtak el.⁸⁶ A háromsághívők ugyanannyi részből álló elleniratából a vita hiányára lehet következtetni; nem érvelnek, hanem egyszerűen csak ellentételt állítanak szembe a tétellel – Egri elítélése az adott helyzetben nem lehetett kétséges. A zsinat résztvevői aláírtak egy közös hitvallást a Szentháromságról, majd eloszlottak. Egri még egy darabig Kassán tartották, március 15-én pedig, miután döntés született róla, Szádvárba szállították; ezt a Torna vármegyei erősséget Schwendi foglalta el egy évvel ezelőtt Bebek Györgytől.⁸⁷ Rabságának körülményei jók voltak, berendezett, fűtött szobát, megfelelő élelmet és könyveket kapott, írhatott is, amit akart, csupán a külvilágtól szigetelték el. Egyelőre azonban nem tört meg, kitarított korábbi nézeti mellett.⁸⁸ A vele való bánásmódban nem kis szerepe lehetett Schwendinek és közismerten toleráns nézeteinek, mint ahogyan uralkodója, Miksa is hasonló szellemben intézte az ilyen ügyeket. Az elzászi származású főkapitány még ez évben itthagyta az országot, a rábízott feladatokat elvégezte, a drinápolyi béke megkötése előtti csendesebb időszakban még arra is futotta az erejéből, hogy elfojtsa a rábízott országrészben az antitrinitárius mozgalmat.

V.

A kassai zsinat a közzéemlényben nagy visszhangot keltett, de az erdélyi antitrinitáriusokat Blandrata és Dávid zsinat előtti megnyilatkozásától eltekintve, úgy látszik, annyira lekötötte a küzdelem, hogy Egriről szinte teljesen megfeledkeztek. Egyedül Basilius István néhány mondata utal 1568 októberében a királyi Magyarországon élő antitrinitáriusokra. Ezt írja: „Sok patvarokról emlékezhetném ezaránt, melyekkel engemet a több tisztbeli uraimmal és társaimmal egyetembe terheltek és most is terhelnek mind itt Erdélybe s mind Magyarországra . . . imádkozzunk érte, mert nem tudják mit mívelnek.” Másutt: „Mert hiszem, hogy sok lelki éhezők és szomjúhozók várják írásinkat Magyarországra, holott tiltva vagyon.”⁸⁹ Basilius eme utóbbi megnyilatkozásában a térítés szándéka nyilvánul meg, ezt ő maga tettekre váltotta társaival együtt, amikor később, okulva Egri esetén, a Tiszántúlon és a török hódoltságban szervezett új gyülekezeteket, ott, ahol nem volt velük ellenséges államhatalom. Ezenkívül már csak Károlyi Gáspár provokálja ki az 1569-es nagyváradi hitvitán az antitrinitárius jegyzőkönyvről dühös megjegyzéseit.⁹⁰

A felsőmagyarországi lutheránusokban az ügy már sokkal mélyebb nyomot hagyott, a kassai zsinat egyik résztvevője, Briccius Kokavinus naplófeljegyzéseiben megörökítette az eseményeket; tőle tudjuk, hogy Leuthamer János, Schwendi utódjának, Johann Rübernek az udvari papja, aki már Kassán is jeleskedett, 1569. augusztus 16-án Eperjesen nyilvános prédikációban cáfolta Egri tanait.⁹¹ Frölich Tamás levélben számolt be az egész ügyről a wittenbergi egyetem tanárainak a fogoly prédikátor halála

⁸⁴ KATHONA Géza. i. m. 423.

⁸⁵ FRÖLICH Tamás i. m. 108–110.; LAMPE, F. A. i. m. 187–215.

⁸⁶ KATHONA Géza i. m. 417–422.

⁸⁷ KOKAVINUS, Briccius i. m. f. 3v, 5v.

⁸⁸ FRÖLICH Tamás i. m. 110.

⁸⁹ BASILIUS István, *Egynéhány kérdések a keresztyéni igaz hitről* . . . Gyulafehérvár 1568. (RMNy 243.) Ajánlás Pókai Jakabnak.) (3r-v.

⁹⁰ Lásd a 79. jegyzetet

⁹¹ KOKAVINUS, Briccius i. m. ff. 12v-13r. – Az idézethez hasonló kéziratok másolatok egybehangzóan 1566-ot írnak, ez azonban már az elveszett eredetiben is elírás lehetett 1569 helyett.

után, 1574. február 16-án,⁹² s egy másik volt résztvevő, Meltzer Gergely még 1578-ban is huszonnyolc oldalt szentelt a Kassán hallott antitrinitárius tanítások cáfolatának.⁹³ Nem lehetetlen, hogy más antitrinitárius munkák társaságában Egri téziseit is megküldték Wittenbergbe 1568 elején, az egyetem tanárai ugyanis 1568. május 12-én kelt levelükben a magyar egyházaknak megköszönték az ilyen tartalmú kéziratokat és könyveket, s megígérték, hogy cáfolatot fognak rájuk írni.⁹⁴

A katolikus klérus a maga módján szintén véleményt formált az esetről. Petrus Illicinus, aki ekkoriban Magyarországon tartózkodott, 1581-ben dicsekedve emlegette, hogy másként végződött volna a dolog, ha ott lett volna Kassán, csak nem akarta az Isten, hogy a szintén eretnek lutheránusoktól és kálvinistáktól fogadjon el szolgálatot.⁹⁵ A bécsi pápai nuncius értesülve némileg torzított formában a történelekről, több alkalommal sürgette mind Miksa császárt, mind Schwendit Egri kivégzésére, azok azonban erre nem voltak hajlandók.⁹⁶ Nem volt tehát teljesen légből kapott az a híresztelés, amely szerint Schwendi a foglyot máglyára ítélte volna, s amely miatt Dudith András 1568. március 12-én Krakkóból egy kegyelmet és száműzetést kérő levelet írt Miksának. Miksa március 26-án válaszolt, nagy vonalakban ugyanazt elmondta, mint amit Frölich Tamástól tudunk, s hozzátette: parancsára mindaddig börtönben fogják tartani Egri, míg meg nem változtatja álláspontját. Dudith április 9-i válaszában nyugtázta a hallottakat, s nem tért vissza többet az ügyre.⁹⁷

A közvetlenül érintett helvét irányú egyház tagjai hagyták ránk a legtöbb ilyen irányú adatot. Szikszai Fabricius Balázs talán már közvetlenül a kassai zsinat után megírta „Refutatio argumentorum Lucae Agriensis” című művét, leírva benne részletesen a kassai zsinat lefolyását; ezt nem lehetetlen, hogy ki is nyomtatták, mára azonban elveszett, vagy szerencsés esetben valahol lappang. Amint arra kitértem, Katona István a 18. század végén úgy írt róla, mint aki olvasta, Újfalvi Imre 1597-ben viszont csak hallomásból ismerte, példányt nem látott belőle.⁹⁸ A svájciakat a történelekről a már szintén említett Thüri Mátyás értesítette: 1568. március 28-án egy levelet küldött Wittenbergből Bullingernek, és egy másikat Johann Wolfnak, az utóbbi levél mellékleteként Egri tételeit és egy ellene írt könyvet is útnak indított, ez talán Szikszai Fabricius könyve volt.⁹⁹ Bézának három tiszáninneri senior, Károlyi Gáspár, Hevesi Mihály és Szikszai Gergely írt Göncről 1568. május 1-én, több más mellett Egri tanításairól, elítéléséről is beszámoltak, s kérték, hogy írjanak a svájciak könyvet az antitrinitárizmus ellen.¹⁰⁰ Közben itthon megindult a küzdelem Egri Lukács megmaradt hívei ellen. Ennek egyik állomása lehetett az a zempléni zsinat, amelyet Ceglédi Ferenc senior 1568. augusztus 24-ére hívott össze Sárospatakra.¹⁰¹ Frölich Tamástól tudjuk, hogy végül is minden antitrinitárius prédikátort sikerült békés úton, reverzális aláíratásával visszafogadni a helvét irányú egyházba.¹⁰² Dávid Ferenc,

⁹² Lásd az 5. jegyzetet.

⁹³ MELTZER Gergely, *Confessio verae religionis*. Besztercebánya 1578. (RMNy 407.) H 4v-K 4v.

⁹⁴ A levél kéziratosa másolata: *Tiszáninneri Református Egyházkerület Könyvtára*, Sárospatak Kt. 22b. ff. 1–3.

⁹⁵ ILLICINUS, Petrus, *Ad Transilvanos... paraeneticon*. (Olmütz?) 1581. C 2r.

⁹⁶ *Nuntiatuerberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken*. Zweite Abteilung. 1560–1572. VI. Band. Bearbeitet von Ignaz Philipp DENGEL. Wien 1939. 143.

⁹⁷ Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Staatskanzlei, Staatenabteilungen Ausserdeutsche Staaten, Polen I. 1568 Januar-Dezember, Karton 15. ff. 34–35, 40–42, 47–48. (Magyar Országos Levéltár W 3163. mikrofilmtekercs – az adata Pirnát Antal hívta fel a figyelmemet.)

⁹⁸ KASSAI CSÁSZÁR György, *Oratio de vita et obitu... Basilii Fabricii Szikszoviani*. Wittenberg 1577. (RMK. III. 665.) H 4v.; KATONA István i. m. i. h.; Conrad GESNER – Josias SIMLER – Johann Jacob FRISIUS, *Bibliotheca... Zürich* 1583. 108.; ÚJFALVI Imre ajánlása Krakki Demeterhez, in *Nomenclatura seu dictionarium Latino-Ungaricum clarissimi viri domini Basilii Fabricii Zik-zovii*. Debrecen 1597. (RMNy 802.) (:):3.

⁹⁹ *Miscellanea Tigurina, edita, inedita, vetera, nova, theologica, historica etc. omnia partim rariora, partim lectu ad profectum in eruditione et pietate utilia*. II. Theil. II. Ausgabe. Zürich 1723. 207–213.; LAMPE, F. A. i. m. 219–223.

¹⁰⁰ *Correspondance de Théodore de Bèze*. Tom. IX. (1568) Genève 1978. 235–239.

¹⁰¹ LAMPE, F. A. i. m. 218.

¹⁰² FRÖLICH Tamás i. m. 112.

Egri Lukács és mások tanainak gyors és széleskörű elterjedését mutatja, hogy a szentháromságtagadás beszivárgása miatt szükségessé vált, hogy a wittenbergi magyar coetus tagjai is aláírjanak egy hitvallást, s letegyenek egy ezután kötelezővé vált esküt. Ezt először 1568. szeptember 1-én vezették be, s a szövegben név szerint említve Egri Lukács tanait is elítélték.¹⁰³

Szólni kell még arról is, hogy Egri működésétől függetlenül is felbukkant az antitrinitarizmus a királyi Magyarország keleti felében, elsősorban a Szepességben, de más, nem magyarok által lakott területeken is főként Lengyelországból jövő hatásra. 1570. november 30-án például nem véletlenül hívta össze a szepesi prédikátorokat Bornemisza Gergely prépost, nyomatékosan óvván őket az arianizmustól és a sakramentarizmustól.¹⁰⁴ Ugyanezen év március 8-án Miksa is leiratban tiltotta ugyanezeket az irányzatokat a felsőmagyarországi városoknak.¹⁰⁵ Elsősorban Csanádi Imre működéséhez kapcsolható az antitrinitarizmus kassai jelentkezése, ahol egyébként emellett anabaptisták is feltűntek. 1570-ben egy Borbély Orbán nevű kassai polgár nyíltan dicsérte Egri és Csanádi tanításait,¹⁰⁶ a következő évben pedig az itt székelő Szepesi Kamara számára kiadott új utasítás külön feladatává tette ennek az intézménynek a kóborló „doctores Arrianae sectae” (az ariánus szekta igehirdetői) elleni küzdelmet.¹⁰⁷ A szaporodó tilalmak és rendeletek, amelyek 1568 óta már nem csak a sakramentáriusokra, hanem az ariánusokra is vonatkoztak, végül oda vezettek, hogy az 1572-es országgyűlésen felmerült az a kívánság is a köznemesség részéről: az antitrinitáriusokat könyveikkel együtt meg kell égetni.¹⁰⁸

VI.

Mindezek közben Egri Lukács Szádvárott makacsul kitartott nézetei mellett, s egy zsinat összehívását követelte, ahol szabadon megvédhetné magát. Írt két hitvallást is, ezekben Frölich Tamás szerint visszatért Gentile kevésbé radikális nézeteihez, de homályos és kétértelmű fogalmazásban.¹⁰⁹ Börtönéveinek, s egész életének is egyetlen valóban irodalmi terméke egy magyar nyelvű vers volt, amelynek egy részletét latinra fordítva Frölich mentette meg az utókornak. Ez magyar prózára visszafordítva így hangzik:

„Az volt a pápa legfőbb tévedése,
hogy az Istent három örök személyből állította lenni:
örök Atyából, Fiúból és Szentlélekből,
s hogy egyik személy a másiktól ered;
ilyen hitet terjesztett a pápa,
hogy, noha az örök Isten csak egy,
mégis három örök személye van,
s mindegyik személy tökéletes Isten;
keresztényen, vizsgálj meg ezt az esztelenséget,

¹⁰³ SZABÓ Géza, *Geschichte des Ungarischen Coetus an der Universität Wittenberg 1555–1613*. Halle 1941. 30–40.

¹⁰⁴ PIRHALLA Márton, *A szepesi prépostság vázlatos története kezdetétől a püspökség felállításáig*. Lőcse 1899. 274.

¹⁰⁵ ZOVÁNYI II. 175.

¹⁰⁶ RÉVÉSZ Kálmán i. m. 12.

¹⁰⁷ EMBER Győző, *Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig*. Bp. 1946. 159, 164.

¹⁰⁸ Magyar Országgyűlési Emlékek. Szerkeszti FRAKNÓI Vilmos. Ötödik kötet 1564–1572. Bp. 1877. 346.

¹⁰⁹ FRÖLICH Tamás i. m. 110.

s nézd meg ezt a csalást,
 mit tanított a pápa igazságként,
 s mit védelmezett tűzzel, vízzel, vassal:
 A nemző Atya neki valódi Isten volt,
 a nemzett Fiú is mind személy, mind valódi Isten volt,
 tehát az Atya önmagában is valódi Isten volt,
 és a Fiú hasonlóképpen önmagában volt az a valódi Isten:
 a pápának ezt a tanítását nem találod,
 még ha fellapozod a próféták és apostolok minden írását is.”¹¹⁰

Ilyen típusú vers nem sok maradt ránk, Majssai Benedek 1570-es éneke ilyen,¹¹¹ és egy Dávid Ferencnek tulajdonított 1568-ban megjelent gúnyvers.¹¹²

A makacs ellenállás, s talán ez a vers is végül azt eredményezte, hogy Egri Lukácsot 1572-ben átvitték Jászó várába, amely ekkor Bornemisza Gergely jászói és egyben szepesi prépost, valamint váradí püspök kezében volt. Helyzete lényegesen nem rosszabbodott, csak annyiban, hogy a katolikus egyház őrzetébe került. Ekkor elkezdte tanulmányozni az Újtestamentumot, valamint azokat a teológiai munkákat, amelyeket kezébe adtak,¹¹³ főként Georg Maior¹¹⁴ és Josias Simler¹¹⁵ könyvét. A dolog érdekessége, hogy a svájci és a wittenbergi mű is magyarországi kérésre és Magyarországról kiküldött antitrinitárius iratok alapján készült, így Egri valóban az őt is foglalkoztató problémákkal találkozhatott bennük. A hosszú elszigeteltség, a könyvek, s a Bornemisza személyében jelentkező fenyegetés végülis megtörték a fogoly prédikátort: megtérő nyilatkozatot írt,¹¹⁶ valamint húsz érvet

¹¹⁰FRÖLICH Tamás i. m. 110–111. – A szöveg a nagyjából következetesen írt nagybetűkből eredő tagolásban így hangzik latinul:

„Hoc fuit caput errorum Papae,
 Quod Deum dixerit, tres aeternas personas:
 Aeternum Patrem, Filium et Spiritum Sanctum;
 Et quod una persona ab alia prodierit;
 Talem fidem promulgari curavit Papa,
 Quod etsi Deus aeternus unus tantum fuerit,
 Sed tres aeternae personae illi fuerint,
 Et quaelibet persona perfectus Deus fuerit:
 Attende, Christiane, hanc amentiam, palpato,
 et oculis conspicias deceptionem,
 Quam Papa pro veritate docuit,
 Et eam igne, aqua ferroque defendit:
 Generans Pater ei fuit verus Deus,
 Genitus Filius quoque et persona et verus Deus,
 Ergo Pater fuit sibimet quoque verus Deus,
 Filius similiter fuit sibimet ille verus Deus:
 Hanc Papae fidem non invenies,
 etiam si evolves omnia scripta Prophetarum et
 Apostolorum etc.”

¹¹¹MAJSSAI Benedek, *Két ének* . . . Kolozsvár 1570. (RMNy 290.)

¹¹²DÁVID Ferenc, *Dehortatio et descriptio Dei tripersonati*. Gyulafehérvár 1568. (RMNy 248.)

¹¹³FRÖLICH Tamás i. m. 111.

¹¹⁴MAIOR, Georg, *De uno Deo et tribus personis divinitatis*. Wittenberg 1569. Ajánlása Csáky Mihálynak szól.

¹¹⁵SIMLER, Josias, *De aeterno Dei Filio* . . . Zürich 1568.

¹¹⁶*Confessio et conversio Lucae Agriensi captivi, qui in Antitrinitariorum haeresin fuerat prolapsum*. in: SZILÁGYI Benjámin István i. m. 55–58.

sorakoztatott fel a Szentháromság tanának védelmében az Ujszövetségre támaszkodva¹¹⁷ – e két irat máig is kiadatlan.¹¹⁸ Ezek után 1573 januárjában egy újabb rövid hitvallásában még azt is kijelentette, hogy kész az erdélyi antitrinitáriusok ellen küzdeni, ha kiengedik.¹¹⁹ A megtérés hírére Frölich Tamás kérte Johann Rüber felsőmagyarországi főkapitányt Egri szabadon bocsájtására, hogy egy zsinaton magyar nyelvű nyilvános hitvallást tehessen, Bornemisza Gergely azonban továbbra is fogságban tartotta. Ez részéről érthető, egy antitrinitáriusból helvét irányúvá visszaváltozott prédikátor számára csaknem ugyanolyan eretnek volt mint korábban. Nem sokkal ezután, valamikor 1574 legelején Egri megbetegedett, s jászói börtönében meghalt. Frölich túlozva ezt írta ekkor Wittenbergbe: nem maradt más antitrinitárius az egész országban, mint azok a kolozsvári ebek, Dávid Ferenc, Blandrata és Heltai Gáspár, valamint a két száműzött a heidelbergi akadémiáról, akik hozzájuk csatlakoztak.¹²⁰ Ha nem is volt igaza, mégis jól érezte a cezúrát: Egri bebörtönzésével, „megtéréseivel” és halálával elenyészett a lehetősége annak, hogy az antitrinitárizmus tartósan megvesse a lábát a királyi Magyarország területén.

VII.

Hátramaradt még az a kérdés, vajon vezéregyéniség volt-e Egri Lukács. Károlyi Gáspár ugyan közepesen tanult embernek nevezte őt,¹²¹ művei és kortársainak nyilatkozatai azonban mást mondanak. Nemcsak Blandrata tartotta kiválóan képzettnek,¹²² de Kassai Császár György is azt írta Szikszai Fabricius Balázsról írt halotti beszédében, hogy mind a latinban, mind a görögben igen tanult volt.¹²³ S noha az erdélyi antitrinitárius mozgalommal párhuzamosan haladt, arra Blandrata is utalt, hogy bizonyos tanokban nem követte őket, önálló irányzatot képviselt.¹²⁴ Ez az önállóság és eltérés csak azoknak a gyermekkeresztelést elvető anabaptisztikus tételeknek az el nem fogadásában jelentkezhettek, amelyeket 1568. január 20-án adott ki Dávid Ferenc a már idézett zsinati meghívója végén,¹²⁵ a Szentháromság kérdésében ugyanis – amint azt Blandrata maga is megerősítette – egyetértettek. Mindezek alapján nem vonható kétségbe, hogy ott a helye a magyar reformáció antitrinitárius ágának vezető egyéniségei között.

¹¹⁷ *Argumenta per eundem Lucam Agiensem ex scripturis novi testamenti desumpta, habentia certissimam ἀπόδειξη, quod Sermo Dei aeternus, per quem sunt condita omnia, fuerit persona viva, et filius Dei unigenitus etiam ante assumptam humanam naturam, contra veteres et novos haereticos*, in SZILÁGYI Benjámin István i. m. 58–62.

¹¹⁸ ZOVÁNYI II. 22. – Zoványi Jenő itt utal e két 1572-re datálható írásra is, a vonatkozó bekezdéshez azonban nincs jegyzet.

¹¹⁹ LAMPE, F. A. i. m. 215–217.

¹²⁰ FRÖLICH Tamás i. m. 111–112.

¹²¹ KÁROLYI Gáspár levele Bèze-hez, in *Correspondance de Théodore de Bèze*. Tom. IX. (1568) Genève 1978. 237.

¹²² BLANDRATA György i. m. 229.

¹²³ KASSAI CSÁSZÁR György i. m. i. h.

¹²⁴ BLANDRATA György i. m. 229. – A szöveg így hangzik: *Melius Péter „per Lazarum Svendi jusserat in carcerem conjici Dominum Lucam Agriensem, Pastorem omnium eruditissimum, fratrem nostrum, qui tametsi rem totam ad unguem non teneat (kiemelés tőlem – Sz. A.), disputabat ad mortem usque paratus subeundum Verbum ante carnem Filium Dei nisi in praedestinatione nec dici, nec esse posse . . .”*

¹²⁵ Lásd a 80. jegyzetet.

LA "CONVERSION" DE LUKÁCS EGRI

Lukács Egri est une figure caractéristique, mais jusqu'ici peu connue de la Réforme hongroise. Il a fait ses études de 1522 à 1555 à Wittenberg où il appartenait aux élèves préférés de Melancthon. Après son retour, il est devenu pasteur d'abord dans sa ville natale, à Eger, puis, à partir de 1558, prédicateur hongrois à Kolozsvár, où il est devenu adhérent, parmi les premiers, de la tendance helvète de la Réforme. Il a écrit un livre contre Francesco Stancaró et il a pris part à la traduction du Nouveau Testament rédigée par Gáspár Heltai. Sous l'influence de Ferenc Dávid et de Blandrata, plus tard il a commencé à douter du dogme de la Trinité, et il est retourné à Eger en 1565 comme le partisan d'un antitrinitarisme modéré, suivant la trace de Gentile. Il a acquis vite des partisans pour ses doctrines, et au mois de janvier de 1566, au synode de Gönc, il a soutenu sa thèse au cours d'une dispute religieuse aussi. Puis il est devenu plus radical encore, et il s'est approché de plus en plus de la conception de Servet. A la fin de 1566, au commencement de 1567, il est devenu premier pasteur (curé) à Ungvár, et plus tard il a eu des conflits avec l'église helvète, surtout quand les prédicateurs de la région d'Ungvár n'ont pas signé la deuxième Confession Helvète à Debrecen, au mois de février 1567. D'abord on a cherché à convoquer contre lui un synode à Szikszó, mais le luthérien Lazar von Schwendi, commandant en chef de la Haute Hongrie, ne l'a pas permis, mais il s'est mis, lui-même, à régler cette affaire. Il a fait arrêter Egri et transporter à Kassa, et il a convoqué, dans cette même ville, un synode des pasteurs luthériens et helvètes, sous la présidence du premier pasteur de Kassa. Egri a été condamné et, par un ordre royal, emprisonné dans la forteresse de Szádvár, jusqu'à ce qu'il retire ses doctrines. Lui, il est resté inébranlable, par la suite aussi, dans ses conceptions, de plus, il a écrit un poème en langue hongroise contre la Trinité. C'est pourquoi, en 1572, il a été transporté dans la forteresse de Jászó où il a été confié à la garde d'un évêque catholique, Gergely Bornemisza. Là, sous l'influence des livres qu'il a reçus, les ouvrages de Josias Simler et Georg Maior, de même que sous celle du Nouveau Testament, il a écrit plusieurs déclarations de conversion. Mais c'est en vain que son ancien condisciple à l'université et plus tard son juge, Thomas Frölich (nommé Benz aussi), le premier pasteur de Kassa a prié sa mise en liberté, il est resté prisonnier et il est mort d'une maladie au commencement de 1574. Contrairement à l'assertion antérieure de Géza Kathona, il n'a pas proclamé des doctrines anabaptistes; dans sa personne, c'est le mouvement antitrinitarien transylvain qui a essayé de gagner du terrain dans la partie orientale du pays gouverné par les Habsbourg.